

KÖRKÉP

EKKEHARD NUISSL: A FELNŐTTKÉPZÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Németországban és a többi fejlett ipari államban a felnőttképzés a neveléstudomány részdiszciplínájává vált. A felnőttekkel való pedagógiai foglalkozás részben más elméleti megközelítést és empirikus eljárási módokat követel meg, mint a gyerekekkel vagy fiatalokkal való foglalkozás. Különösen nagy jelentőségű az elmélet és gyakorlat aránya, amely a felnőttképzésnek mint neveléstudományi részdiszciplína önállóságának jelentős részét képezi.

Amióta a nevelésről és oktatásról beszélnek, és azok tudományos reflexiók tárgyát képezik, az mindig is pedagógiai feladat volt. A „pedagógia” szóval implicit módon a gyermekkort definiálják (ez egyébként az egyik oka annak, amiért a „felnőtpedagógia” helyett gyakran az „andragógia” fogalmát használják). Még viszonylag új keletű dolog az, hogy a felnőttekre mint tanulókra, mint a nevelés és képzés címzetteire tekintünk. Társadalmi jelentőségre ez csak a múlt század közepé táján tett szert, abban az időben, amikor a polgári emancipációs mozgalmakban és a harcoló munkásszféra soraiban a képzettség a társadalmi harcok központi eszközévé vált. A felnőttek kulturális, politikai, általános és személyhez kötődő képzésének területei még ma is ezekből a forrásokból táplálkoznak. De már akkoriban is jelentkezett – egyre nagyobb tendenciaként – a felnőttképzésnek egy harmadik forrása is, nevezetesen az üzemi és szervezett keretben történő szakképzés. A népművelési és munkásművelődési területeket Németországban már a Weimari Köztársaság idején alkotmányjoggal rögzítették, míg a szakmai képzés az üzemek saját kompetenciája maradt.

Németországban – hasonlóan Nagy-Britanniához, az Egyesült Államokhoz és a skandináv országokhoz – csak jó harminc évvel ezelőtt kezdtek intenzív nyilvános vitába a felnőttképzésnek a társadalom haladása és továbbfejlődése szempontjából betöltött szerepéről. A felnőttoktatást a továbbképzéssel, átképzéssel és a további szakmai képzések megszerzésével együtt „negyedik oktatási területnek” nyilvánították, és azt törvények, finanszírozási programok és intézményi hálózat kiépítésével biztosították. Így Németországban az iskola, a duális szakképzés és a főiskolák mellett létrejött egy intézményesen strukturált képzési terület. Ha ezt a területet a másik hárommal materiális szempontból összehasonlítjuk, akkor ez ugyan kicsi, de ugyanakkor felöleli a (például a népfőiskolákon folyó) kulturális művelődéstől a (szakszervezeti oktatási központokban végzett) politikai képzésen keresztül egészen a (nagyvállalatok szakképzési intézményeiben folyó) üzemi szakképzésig terjedő területeket. A németországi felnőttoktatás kvantitatív és kvalitatív szerkezetéről első információkat az általam írt, angolul, németül, franciául és magyarul is megjelent *Felnőttképzés Németországban* című publikáció nyújt, más európai országok strukturális sajátosságaiba az ALICE ad bepillantást.

A nyolcvanas évek elejétől kezdve Németországban is elkezdődött a felnőttképzés átalakulása. Növekszik a továbbképzésben való részvétel, főként pedig a szakmai képzésben való részvétel, a szakmai programok kínálatának aránya emelkedik, a terület állami eszközökből történő finanszírozása csökken, nő a felnőttképzést kínáló aránya. Az egész terület fejlődésére jellemző, hogy erőteljesebben piac orientált, közepes szisztematikájú oktatási rendszer-

ré alakul át. A felnőttképzés területén folyó szakmai vitára és politikára olyan kérdések és problémák a jellemzőek, mint az információ, a tanácsadás, a médiák használata és újabban pedig az önszerveződésű és önrányítású autonóm tanulás kérdései. A többi oktatási területhez – így például az iskolarendszerű és a felsőfokú oktatáshoz – fűződő gyakorlati kapcsolat ugyanakkor igen csekély. Ezen az 1996-ban az életet végigkísérő tanulás évének meghirdetése sem segített, mely eszme az európai politikában azóta is érvényes, és amelynek köszönhetően tervezik a kívülről és saját szervezésben folyó tanulás rendszerének kiépítését. Ennek a tanulásnak a jellemzője, hogy az egész életen keresztül tart, és a mindenkori egyéni lehetőségek és érdeklődési területek érvényesülnek benne. Összegezve elmondhatjuk, hogy a felnőttképzés és továbbképzés jelentősége egészében nő.

A gyakorlattól az elméletig

Megvan az oka annak, hogy egy, a tudományról valamint az elmélet és a gyakorlat viszonyával foglalkozó cikkben miért helyezük a cikk elejére a gyakorlat fejlődésének rövid vázlatát. Ha van különbség a társadalomtudományi és természettudományi megismerés módszereiben, akkor az véleményem szerint abban rejlik, hogy a szociális- és társadalomtudományi struktúrák követik a gyakorlatban kialakuló tárgyukat, míg ez egyes természettudományi folyamatok esetében – ha ezeket alaposabban szemügyre vesszük – másként van: ezeknél a társadalmi fejlődési folyamatok követik a természettudományos felismeréseket (például az atomipar kifejlesztése a maghasadás alapján. Ez utóbbi természetesen itt is társadalmi fejlődés, a növekvő energia szükséglet következtében ösztönözte a kutatásokat).

A felnőttképzés tudománya a legszorosabban kapcsolódik tárgyának kialakulásához. Ahogy a felnőttképzést önálló területnek ismerték el, olyan mértékben szilárdult meg a felnőttképzés tudománya is. Németországban is végső soron csak akkor hoztak létre az egyetemeken és főiskolákon megfelelő tanszékeket, amikor már az egyes tartományok elfogadták a felnőttképzési törvényeket. Az 1970-es évek közepén az egyetemeken a felnőttképzés kiépítése éppenséggel virágkorát élte, és csaknem mindig a neveléstudományi fakultásokon kidolgozott oktatási- és kutatási súlypontok formájában történt. Erre az időre tehető az első „felnőttképzésből” diplomázható pedagógusok tanulmányi szabályzatának a kidolgozása is.

Mint ahogyan az egy önálló diszciplína vagy részdiszciplína kialakulásánál lenni szokott, ezt többnyire a más tudományos területről „váltak” (jelen esetben főleg a szociológia, pszichológia és germanisztika területéről érkezők) valamint a gyakorlatból jövő szakemberek (a felnőttképzés esetében főként a korábban népfőiskolai területen dolgozó pedagógusok) végzik el. Az elmúlt húsz évben Németországban a felnőttképzéssel kapcsolatban folyó tudományos vitákban ők voltak a meghatározó tényezők. Újabban azonban ezen a téren is változások mutatkoznak. Egyre nagyobb számban neveznek ki olyan tudósokat, akik az önálló fejlődését megtett részdiszciplína egyes stációit bejárták, valamint olyan szakembereket, akik korábban az üzemi szakmai képzésben dolgoztak. A németországi felnőttképzési tudomány területén dolgozók körében tehát változás következett be, ami az elkövetkező években még fokozottabb mértékű lesz.

A felnőttképzés elméletének kialakítása

Németországban a felnőttképzés tudománya magát a „gyakorlatból merítő és a gyakorlatért tevékenykedő” tudománynak tekinti. Ez az alapelv, amely már Erich Weniger elméleti koncepciójában is fellelhető, az 1960-as évek közepén végbement szellemtudományi pedagógiának a gyakorlat orientáltságú pedagógia által történt felváltása óta többé kevésbé általánosan elfogadottnak számít. Németországban ezt a „realista fordulatot” a Strzelewicz, Raapke és Schulenberg által 1966-ban a felnőttek érdekeit, motivációit, részvételi magatar-

tását és tanulási eredményeit kutató „Felnőttképzés és társadalmi tudat” címmel megjelentetett empirikus tanulmány fémjelzte. A gyakorlati orientáltsági neveléstudományi felnőttképzésnek – mint a legtöbb szellemtudománynak – van egy felvilágosítói törekvése, amit azonban nem annyira ideológiailag fogalmaz meg, vagy erkölcsi felhívás formájában juttat kifejezésre, hanem sokkal inkább a reális tartalmakon keresztül.

A gyermekekkel és fiatalokkal foglalkozó és az iskolák jól szervezett gyakorlati területére támaszkodó neveléstudománnyal szemben a gyakorlati orientáltsági felnőttképzési tudománynak van egy problémája: gyakorlatának területe rendkívül szerteágazó, heterogén és határai alig körvonalazhatók. A (legkülönbözőbb) munkahelyeken folyó betanítási folyamatoktól kezdve a továbbképzési szemináriumokon keresztül egészen a több éves, szakmai képzettséget nyújtó oktatási formákig, az egyedi előadásoktól kezdve az esti tanfolyamokon keresztül egészen a tanulmányi szabadság alatti képzésig, a művelődési célú utazásoktól a média programokon keresztül egészen az oktatói szakképzés megszerzéséig – ez mind a felnőttképzés területe. De a felnőttképzéshez tartozik az oktatás, a diszponálás, tervezés, tanácsadás, tájékoztatás, média-anyagok készítése, csapatmunka megszervezése, a coaching és még sok más tevékenység. Egységiesen elfogadott tehát az a nézet, hogy ennek a tudománynak a tárgyát nehéz pontosan meghatározni, és még az is állandó változásban van. Valamennyi oktatási terület közül a felnőttoktatás reagál a leggyorsabban a technológiai és társadalmi változásokra, és állandóan új formákat, módszereket és tanulási folyamatokat alakít ki. A tudományterület határozatlan körvonalaiból adódó hátrány tudományos szempontból nézve egyúttal előnyt is jelent: az előny pedig a felnőttképzési folyamatok dinamikájában, valamint sokféle területében és azok egymással való összekapcsolódásában rejlik, aminek következtében ez a neveléstudományi részdiszciplína nagyon közel kerül a társadalomelméleti és szociológiai leírások rendszereihez.

A felnőttképzés tudományának további problematikája nemcsak a gyakorlat cél orientáltságú rendszerének diffuzitásából adódik, hanem e tudománynak más tudományos diszciplínákhoz fűződő viszonyából is. Így például a Németországban, de más országokban is, az „iskolapedagógia” által meghatározott általános neveléstudományhoz való viszonya még nem fogalmazódott meg egyértelműen. A gyermekekkel az iskolarendszer keretei között folytatott pedagógiai munka kérdései, problémái, megközelítési módjai és felismerései teljesen más súlypontok körül helyezkednek el, mint az ilyen szilárd intézményi struktúrákon kívül történő felnőttekkel való bánásmódé. A felnőttképzés szempontjából lényegesen fontosabb a szociológia és a pszichológia, melyek a felnőttképzés vonatkozásában központi jelentőségű háttér tudománnyá váltak. A szociológia és annak módszerei fontosak a célcsoportok, a társadalmi problémák, az oktatási folyamatok megközelítése és az értékesítési struktúrák szempontjából, míg a (különösen a pedagógiai és a tanulási) pszichológia fontos ismereteket nyújt a motiváció, a tanulói viselkedés, a megismerési folyamatok, az észlelési módozatok és a szociális tanulás folyamatainak a kérdéseivel kapcsolatban.

A „továbbképzésnek” mint negyedik oktatási terület jelentőségének kibővült piaca következtében legújában egyre nagyobb szerepet kap az üzemgazdaság mint háttér tudomány, mivel magyarázati modelleket és teoreimákat nyújt a felnőttképzés pedagógiai szervezetei, a tanulás hatékonyságával és sikerével kapcsolatos viták, a felnőttképzés társadalomgazdasági helye és az egyre inkább megkövetelt, pedagógiai valamint közgazdasági célkitűzéseket integráló szemléletet számára. A nyelvészeti és kommunikációs tudományok is egyre inkább lényeges momentumot játszanak a felnőttképzés sok területén az eredmények és módszertani eljárások szempontjából. Összességében elmondhatjuk, hogy a felnőttképzési részdiszciplína jó harminc évvel ezelőtti kialakulása óta küzd az identitásáért. A Német Neveléstudományi Társaság illetékes bizottságának egyik szakmai konferenciáján ezt a körülményt a felnőttképzésben egyidejűleg ható centrifugális és centripetális tendenciákkal jellemezték. A tárgyának élesen nem körülhatárolható jellegéből következő széttagolódási folyamatok ellen-

súlyozására intenzív törekvések folynak, amelyeknek célja, hogy megtalálják a tudományos diszciplína központi magvát, azt leírják és meghatározzák, hogy a – gyakorlatból merítő és a gyakorlatért tevékenykedő – felnőttképzés társadalmi identitását mind az elméletben, mind pedig a gyakorlatban megteremtsek.

Közvetítés elmélet és gyakorlat között

A felnőttképzés tudománya identitásának erősítését célzó törekvések az elmélet és a gyakorlat szoros kapcsolatából fakadnak. A felnőttképzés fontos megközelítési módja ezekben, hogy nem a kibékítést keresi egyrészt a tudomány általános szubszumáló logikája és a gyakorlat különleges mindennapi hermeneutikája között, hanem megpróbál „közvetíteni” e kettő között. Ez a közvetítés a felnőttképzést gyakorlatban művelők és az azzal tudományosan foglalkozók átgondolt ítélőkéességét célozza meg. A felnőttképzés elmélete és gyakorlata közötti közvetítés központi szervezete Németországban a Német Felnőttképzési Intézet, amely a legkülönbözőbb formákban (konferenciák, munkacsoportok, publikációk, továbbképzések) próbálja meg közelíteni az elméletet és a gyakorlatot, ugyanakkor kidolgozza a mindenkor különbségeket, és értékeli a tudományos viták eredményeit.

A felnőttképzésben folyó elmélet és gyakorlat közötti közvetítés ugyanakkor mindig fejlődést is jelent. A felnőttek tanításával és tanulásával kapcsolatos modelleket, koncepciókat és tanterveket fejlesztenek ki, és ugyanakkor az elméleti megközelítési módokat és magyarázatokat is állandóan fejlesztik.

Ennek példaként megemlíthetjük a Német Felnőttképzési Intézetben (DIE) kidolgozott „kutató továbbképzés” elnevezésű koncepciót. Ennek keretében olyan továbbképzéseket kínálnak, amelyek a felnőttképzés szervezeteiben zajló gyors szerkezeti változások témájának szentelik magukat, amely szervezeteknek egyre erőteljesebben alkalmazkodniuk kell a területükön uralkodó piaci helyzethez. A DIE ennek során menedzsmenttel, vezetési ismeretekkel, marketinggel, corporate identity-val, gazdaságossággal, költség- és teljesítmény számításal stb. kapcsolatos programkínálatokat biztosít. Ezekben a résztvevők érdekeltek, hiszen az itt szerzett ismereteket maguk is meg akarják valósítani intézményük gyakorlatában. A továbbképzésekre kérdésekkel, érdeklődési területekkel és problémákkal érkeznak, és ezeket a továbbképzés során folyó eszmecserekből az ott nyújtott oktatási anyaggal kapcsolatba hozzák. Ennek az elméletileg dedukált oktatási kínálatnak, valamint az induktív módon feltárt kérdéseknek és problémáknak ezt a „gyakorlatban történő ellenőrzését” a DIE azután kiértékeli. Az értékelésekből azután ismereteket szereznek a szervezetekben végbe menő változási folyamatokról, az ott foglalkoztatottak motivációjáról és tanulási érdeklődési köréről, valamint – s a tudományos fejlődés szempontjából ez a legfontosabb – a további tudományos kutatómunka számára feltett kérdésekről. Ezeknek a kiértékelt továbbképzési folyamatoknak az eredményeként módosul az oktatási kínálat és megváltoznak a tananyagok, valamint kiinduló alapot nyújtanak a felnőttképzés szervezetével és intézményesítésével kapcsolatos további kutatási tevékenységek fejlesztéséhez is.

Ez a példa is mutatja, hogy a felnőttképzés elmélete kialakításának és gyakorlati módszerei meghatározásának nem kísérleti úton kell történnie, hanem kiértékelések és az elmélet által kísért gyakorlat útján. Ugyanakkor a felnőttképzés tudományának még nem sikerült kidolgoznia saját módszereit, ami pedig az önálló tudományos diszciplína megteremtésének fontos feltétele. Más neveléstudományi területekről, a szociológiából és pszichológiából származó értékelési módszerek azonban mindenesetre már széles körben adaptáltak és módosítottak neveléstudományi kérdések és problémák céljára. A jelenlegi helyzetben a tudományos módszertanban egyfajta „társadalomtudományi módszer egyveleg” bontakozik ki, amely az önálló módszer alapját képezhetné.

Kutatási területek

Tárgya dinamikájának megfelelően a németországi neveléstudomány jelenleg elsősorban az alábbi kérdésekkel és kutatási területekkel foglalkozik.

Intézményi fejlesztés. Ennek során azokat a folyamatokat figyelik meg, követik, és értékelik ki, amelyek a felnőttképzési terület fokozódó piac orientáltsága következtében az intézmény és a szervezet számára újaként jelentkeznek. E tekintetben változások figyelhetők meg az oktatási vállalkozások, a szolgáltatások, a konkurencia és az árpolitika vonatkozásában. Ugyancsak változások tapasztalhatók az oktatók és a tanulók (oktatás helyett szolgáltatás), a pedagógiai és gazdasági célok, valamint a felnőttképzés intézményei és az állam közötti viszonyban. Az intézményi változásnak és a paradigmaváltásnak ez az egész komplexuma éppúgy tükröződik az egyes empirikus kutatási munkákban, mint a felsőoktatásban és a különböző intézetekben folyó továbbképzési- és tanácsadói munkában is.

Önirányított tanulás. Ezen a területen elsősorban arról van szó, hogy – például új médiumok segítségével – egyre több ember tanul a szervezett oktatási kereteken kívül. E kutatások során azt vizsgálják, hogyan alakítják ezek az emberek saját tanulási folyamataikat, hogyan tudják elsajátítani az önirányított tanulást, és hogy miként kapcsolható össze az önirányított tanulás a kívülről szervezett tanulási folyamatokkal, hogyan lehet elismerni és mérni a tanulási teljesítményeket, hogyan rögzíthetők a tanulási sikerek, és milyen segítséget lehetne nyújtani.

Mediális tanulás. Ezen a kérdéskörön belül a mediális tanulás szempontjait vizsgálják, és megfelelő curriculumokat valamint koncepciókat fejlesztenek ki. Ennek során főként arról van szó, hogy a tanulás szempontjából releváns médiákat (például CD-ROM stb.) hogyan kell elkészíteni, alkalmazni, és didaktikai szempontból minősíteni, értékelni. Továbbá, hogy az új médiákkal kapcsolatos módszertan milyen elvek szerint más, mint a szociálisan szervezett tanulási folyamatok módszertana, milyenek az ismeretterjesztés- és befogadás módszerei, és hogy a szociálisan szervezett oktatási folyamatokat milyen módon befolyásolják illetve változtatják meg a mediális ismeretközvetítés általános rendszerei.

Kompetencia-fejlesztés. Ennek az (újból felelevenített) koncepciónak a keretei között azt vizsgálják, hogy az emberek milyen módon tesznek szert kompetenciákra és szakképesítésekre nem az oktatási- és tanulási folyamatokon belül, hanem magának a hétköznapi élethelyzeteknek vagy szakmai gyakorlati életnek a keretében. Ennek során vizsgálják a hétköznapiakban a tanulási folyamatok és a tanulási sikerek hasznosságának és alkalmazhatóságának a tanulási- és kommunikációs területeket, koncepciókat alakítanak ki a célirányos, nagyrészt önszervezett kompetencia- és szakképesítés elsajátításának kérdéseiről, képesítési kritériumokat és koncepciókat dolgoznak ki a munkahelyeken folyó tanulás nagyobb szerepéről és átalakításáról.

Az elsajátított ismeretek mérése. Az ismeretek mérésével kapcsolatban folyó tudományos vita még viszonylag új, és az ismeretek mérése nem ugyanaz, mint a teljesítmények mérése. E kutatásoknak az a célja, hogy olyan kompatibilis és transzferálható ismeret méréseket fejlesszenek ki, amelyek a bizonyítványok egyre rugalmasabbá és mobilisabbá váló rendszerében a tanulási folyamatok és a tanulási sikerek hasznosságának és alkalmazhatóságának a garanciáját nyújtják. A német szakmának a tudományos és gyakorlati eszmecserének különösen ebben a vonatkozásában van intenzív nemzetközi kapcsolata.

Az egész életet végigkísérő tanulás. Itt azt vizsgálják és elemzik, hogy az önszervezésű tanulási életpályákat miként lehet céltudatosan összekapcsolni és kooperatív módon részévé tenni a hétköznapi vonatkozású tanulási karriernek intézményeivel (óvoda, iskola, szakképzés, szakmunkásképző iskola, felnőttképzés). Ez a terület még csak kialakulóban van, struktúra meghatározó szerepe azonban igen nagy, mivel sok projekt foglalkozik az intézmények ilyen jellegű kapcsolatával, az önszervezésű tanulásnak az intézményi programkinála-

tokhoz fűződő viszonyával és az oktatók kompetenciájának kérdésével, akiknek az egész életet végigkísérő tanulás keretében sokkal nagyobb mértékben van részük a tanácsadásból és az egyéni coachingból, mint korábban.

Professzionalitás és minőség. Ezek a kulcsszavak a – piacgazdaságilag motivált –, az oktatási terület hatékonysága és az oktatók professzionalitásával kapcsolatban folyó tudományos vitát, valamint az oktatás minőségének ezekből következő kérdéseit vetik fel. A kutatás és a fejlesztés evvel kapcsolatban az oktatói szerepnek a tanácsadó vagy a facilitátor (vagy bármilyen még újonnan születő elnevezés is jönne létre) irányába történő változására összpontosítanak, valamint arra, hogy az oktatók a jövőben miként tudják megszerezni az ehhez szükséges – professzionális munkát garantáló - szakmai minősítést. Ugyanakkor azt is vizsgálják, hogy az oktatás minőségét miként lehet meghatározni. Ennek során pedig kritérium listákat határoznak meg arról, hogy mi jellemzi a jó oktatást, és hogy azt miként lehet ellenőrizni. Ezen a területen is szoros kapcsolat van a német szakmai párbeszéd és az európai minőségi sztenderdek – és normák meghatározása között.

A (rész-)diszciplína távlatai

Az előbbiekből vázolt kutatási- és fejlesztési súlypontok is világosan mutatják, hogy milyen módon hat együtt a gyakorlat és a tudomány diszciplína orientáltságú szinten is. Valamennyi tudományosan tárgyalt kérdés és probléma egyúttal a felnőttképzés gyakorlatának fejlődési tendenciájaként és felmerülő problémák területeként is leírható. Ezzel a tényre szemben néha bírálatnak is hangot adnak, miszerint a tudománynak nincs meg a maga területének gyakorlatához szükséges távolsága, valamint hogy nem teremti meg azt a szükséges feszültséget, ami a fejlődések kritikus-konstruktív megítéléséhez szükséges. Következésképpen így nem tudja megoldani a szubszumáló logika és a mindennapi hermeneutika közötti diszkrépancia átgondolt megítélésének szükséges feladatát.

Ez, ami a feldolgozott kérdések és problémák összterületét illeti – alkalmasint még így is van. A felnőttképzés tudományára – hasonlóan korunk más társadalomtudományi diszciplínáihoz – az önálló, perspektívikusan előremutató, jövőbe látó kutatási munka hiánya jellemző. A kutató munka részleteiben viszont másrészt az tapasztalható, hogy nem végzik el a gyakorlat folyamatos, tudományos legitimációját. A konkrét projektekben kimutatható, hogy azokban a megfigyelés, a követés és evaluáció révén távolságot és kritikus ítélőképeséget tudnak teremteni. Mégis látható – és ez a német felnőttképzési tudomány jövőbeli feladata –, hogy az önálló tudományos-kritikai megközelítési módhoz vezető útnak még mindig nem ért a végére. Ebből a szempontból erre a neveléstudományi részdiszciplínára még egy reflexív lépés vár. Mindenesetre jóval régebben kialakult tudományok mutatják, hogy ez ma sajnos már nem magától értetődő.

JOACHIM H. KNOLL: A DELORS-JELENTÉS. OPERACIONALIZÁLÁS A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG SZEMSZÖGÉBŐL

A bizottsági jelentés interpretáló elemzése előtt ismertetni kell néhány olyan adatot, amelyek révén bepillantást kaphatunk a jelentés keletkezésének történetéről és művelődéspolitikai háttéréről. A *Learning – The Treasure Within* című Delors-jelentést először más, a jelentést előkészítő, kiegészítő és tovább vivő – UNESCO ajánlásokkal, szakértői véleményekkel és állásfoglalásokkal való összefüggésében kell látni.

Az UNESCO története messze menően reform orientáltságú, folytonossági történet, amely elsősorban az UNESCO-munka filozófiájához, e munka általános előfeltételeihez és alapve-